

Ženy migrantky v České republice. Uvedení do problematiky.

Andrea Krchová (Evropská kontaktní skupina v České republice)*

Hana Víznerová (Evropská kontaktní skupina v České republice)

Petra Kutálková (La Strada Česká republika)

OBSAH:

1. Úvod
2. Genderové aspekty migrace a integrace
 - 2.1 Genderové role a vztahy
 - 2.2 Rodičovství a rodina
3. Informovanost a vzdělávání
4. Jazyková integrace
5. Sociální a kulturní integrace
6. Zdravotnictví a přístup k lékařské péči
7. Ekonomická integrace: pracovní život migrantek v ČR
8. Neregulární migrace a nelegální práce
9. Ženy migrantky a obchodování s lidmi
10. Závěr

Použitá literatura a další doporučené zdroje

* Analýza vyjadřuje osobní názory autorek a nevyjadřuje nutně stanoviska Friedrich-Ebert-Stiftung.

1. Úvod

Celosvětově se rozšiřující fenomén mezinárodní migrace se v současné době již velmi silně dotýká také České republiky. Počet migrantů a migrantek na území roste. Česká společnost se tak musí nevyhnutelně vyrovnávat se situací soužití s příchozími. Stejně významné je při výzkumu, tvorbě legislativy a v praxi reflektovat problematiku feminizace migrace a zohledňovat skutečnost, že ženy představují významnou skupinu osob zakoušejících situace spojené s migrací a integrací do nové společnosti. Počet migrujících žen roste a jsou aktérkami tohoto procesu stejně jako muži. Znamená to, že nejsou jen osobami pasivně doprovázející muže, ale mají své specifické potřeby a zájmy. Jsou ohroženy genderově specifickými riziky, volí jiné strategie a mohou se potýkat s odlišnými překážkami a problémy.

Cílem této publikace je poskytnout přehled témat, která souvisí s důležitými oblastmi života a situacemi, které ženy provází v průběhu odchodu ze své země a při začleňování do nové společnosti. Vycházíme především z řady kvalitativních sociologických šetření, které byly v českém prostředí realizovány, částečně i z kvantitativních výzkumů, a to zejména při popisu obecně situace migrace a různých aspektů života migrantů/tek v ČR (kvantitativní reprezentativní šetření věnující se této problematice a zohledňující zároveň její genderové aspekty ve větším měřítku dosud chybí). Vycházíme také z praxe a zkušeností nevládních neziskových organizací (NNO) pracujících s migranty/kami. V publikaci dále odkazujeme na zahraniční studie, českou legislativu a koncepční dokumenty. Záměrem publikace není podat reprezentativní obraz odrážející zkušenosti skupiny migrantek žijících v ČR, ale nastínit vybrané podstatné skutečnosti a problémy, které zejména samy ženy migrantky pociťují a které se dotýkají důležitých oblastí, které mají vliv na postavení migrantek ve společnosti a kvalitu jejich života v hostitelské zemi.

Cílovou skupinou, na kterou se v publikaci zaměříme, jsou ženy migrantky žijící v ČR, které pochází z tzv. třetích zemí původu (tj. zemí mimo EU). V jednotlivých kapitolách se budeme věnovat zásadním oblastem procesu integrace, který vnímáme jako oboustranný proces začleňování do struktur a života společnosti hostitelské země, na kterém se aktivně podílí jak příchozí, tak zástupci/kyně české majority. Součástí procesu integrace je znalost českého jazyka, orientace a informovanost o podmínkách života v nové zemi, ekonomická integrace (zapojení na trh práce), sociální integrace (zahrnující oblast bydlení, zdravotní péče, sociální zabezpečení, vybudování sociálních vztahů a vazeb včetně rodinných), politická a občanská integrace (včetně přístupu k veřejným službám) a integrace kulturní (znalost jazyka, kulturních norem, zvyků, odlišností, udržování tradic, náboženství a etnicity). Některá z témat budou zmíněna okrajově, vybraným z nich se budeme věnovat specificky v tematických kapitolách. Do publikace jsme dále zahrnuly problematiku genderových aspektů procesu migrace (zejména téma genderových rolí a vztahů a jejich projevy při migraci, rodinný a soukromý život migrantek v ČR a rodičovství) a také témata, která poukazují na rizika a ohrožení, která mohou být s migrací a integrací spojená: téma neregulérní migrace a nelegální práce a obchodování s lidmi.

V současné době legálně žije na území České republiky téměř čtyři sta tisíc cizinců/nek. Podle údajů k 31. 12. 2007 bylo na území evidováno 392 315 cizinců/nek, z toho 261 409 cizinců/nek z třetích zemí původu (mimo EU) – v této skupině bylo 107 562 žen (tj. 41,1 %). Povolení k trvalému pobytu mezi migranty/kami z třetích zemí mělo 104 916 osob, z toho 48 702 žen (http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-001). K 31. 12. 2006 (aktuálnější údaje tříděné podle pohlaví nejsou k dispozici) bylo evidováno na území

ČR 1887 osob s uděleným azylem (mezinárodní ochranou) a z toho 790 žen (http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-006).

Jaké je postavení žen migrantek v české společnosti? Životní podmínky, postavení a zkušenosti žen ovlivňuje řada faktorů. Jsou to formální, strukturální podmínky dané legislativou a migrační politikou státu, zejména pobytový status a s ním spojená práva a povinnosti. Pobytový status vyplývá z příčin a charakteru migrace. Situace v zemi původu, motivy, které rozhodují o odchodu mají vliv na následný život v cílové zemi, zejména v jeho počátcích. Rozhodující vliv na úroveň podmínek a hodnocení života v nové zemi má také podoba migrace, tedy jde-li o individuální či kolektivní migraci (rodinná migrace, ženy následující manžela/partnera, samostatně migrující ženy, odchod s dětmi, rozdělení rodiny atd.). Významně také působí sociální a kulturní faktory – změna socio-kulturního prostředí, etnicita, náboženská a národnostní příslušnost, věk, rodinný status apod. Zejména ve smyslu usnadnění integrace hrají významnou roli sociální a kulturní vazby příchozích na hostitelskou zemi a fungující zázemí v ČR (sociální sítě, kontakty, rodinné vazby, komunita apod.).

Jak poukážeme v dalších kapitolách, formální status není jediným rozhodujícím předpokladem pro úspěšnou integraci, který má vliv na postavení migrantů/tek v ČR. Jejich životní podmínky a příležitosti významně ovlivňuje postoj a chování české majority k cizincům/kám. Na přístup české majority a stereotypní vnímání cizinců/nek jako osob „druhé kategorie“, a to zejména „imigrantů z Východu“ (Grygar, Čaněk, Černík 2006), které se projevuje v nerovném a diskriminačním jednání a zacházení, bylo poukázáno v řadě realizovaných výzkumů.

Právní rámec migrace

Základní legislativou, která upravuje postavení, práva a povinnosti legálně pobývajících cizinců/nek na území ČR jsou zákon č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců a zákon č. 325/1999 Sb. o azylu. Zákon o pobytu cizinců rozlišuje tři základní typy pobytu na území (ve skupině cizinců z třetích zemí původu, tj. mimo EU): přechodný - krátkodobý pobyt a dlouhodobý pobyt, a trvalý pobyt (po pěti letech, nebo dříve). Základní právní normou v oblasti uprchlictví je zákon o azylu č. 325/1999, který platí od 1. 1. 2000. V ČR je řízení o udělení mezinárodní ochrany (dříve azyl) uskutečňováno od jejího vzniku (1993), kdy také Česká republika přijala Úmluvu o právním postavení uprchlíků (tzv. Ženevská konvence), Československá republika se k této dohodě přihlásila již v roce 1990.

Azylová legislativa upravuje některá genderově specifická opatření. V určitých případech jsou ženy (žadatelky o mezinárodní ochranu) přiřazeny do skupiny ohrožených a zranitelných osob, kterým by měla být věnována zvýšená péče, a to zejména v době řízení o udělení mezinárodní ochrany a v době pobytu v azylových zařízeních. Tato opatření jsou však definována vágním způsobem, nevychází z genderově a kulturně senzitivního přístupu a v praxi jsou obtížně realizovatelná (například vedení pohovoru a tlumočení osobou stejného pohlaví není pravidlem a povinností, ale je realizováno pouze pokud o něj žadatel/ka sám/a požádá). Následující výňatky ze zákona o azylu se týkají pohovoru, který absolvují žadatelé/ky v rámci azylové procedury, a vymezení skupiny zranitelných osob.

„Z důvodů hodných zvláštního zřetele, nebo na výslovnou žádost žadatele o udělení mezinárodní ochrany, zajistí ministerstvo vedení pohovoru, a je-li to v jeho možnostech, i tlumočení osobou stejného pohlaví.“ (Zákon o azylu 325/1999 Sb., § 23)

„Provozovatel přijímacího nebo pobytového střediska přihledne ke specifickým potřebám žadatele o udělení mezinárodní ochrany, pokud je jím nezletilá osoba bez doprovodu, osoba mladší 18 let, těhotná žena, osoba se zdravotním postižením, osoba, která byla mučena, znásilněna nebo byla podrobena jiným vážným formám psychického, fyzického či sexuálního násilí, a v případě hodném zvláštního zřetele i jiná osoba. Nezletilá osoba bez doprovodu se po ukončení úkonů podle § 46 odst. 1 umísťuje na základě rozhodnutí soudu do školského zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo do péče osoby označené v rozhodnutí soudu.“ (Zákon o azylu 325/1999 Sb., § 81)

Politický a institucionální rámec integrace cizinců/nek v ČR

To, jakým způsobem probíhá integrace migrantů/tek a jaké jsou podmínky pro integraci, je do značné míry vymezeno politikou státu (cílové země). Zásadní vládní, koncepční dokument vymezující státní integrační politiku ČR představuje Koncepce integrace cizinců (KIC) z roku 2005 (aktualizovaná Koncepce integrace cizinců vstoupila v platnost v roce 2006).¹ Cílovou skupinou integrační politiky státu, na kterou se vztahuje Koncepce, jsou dlouhodobě usazení cizinci žijící legálně na území České republiky nejméně po dobu jednoho roku. V rámci tohoto vymezení tak do cílové skupiny spadají cizinci, kterým byl udělen pobyt (tj. trvalý pobyt nebo přechodný pobyt na území na dlouhodobé vízum nebo na povolení k dlouhodobému pobytu) a cizinci, kterým byl udělen azyl (pro ně je však především určen Státní integrační program – viz dále). Do cílové skupiny naopak nejsou zahrnuti státní občané členských států Evropské unie a žadatelé o azyl. V roce 2005 byla stanovena „Cílená specifická opatření“, která mají sloužit jako klíčové předpoklady úspěšné integrace v podmínkách ČR: znalost českého jazyka, ekonomická soběstačnost cizince, orientace cizince ve společnosti a vztahy cizince s členy majoritní společnosti (<http://www.mvcr.cz/clanek/integrace.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d>).

Koordinační roli při realizaci KIC plní Ministerstvo vnitra ČR (MV ČR) (od roku 2008, dříve Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR). Do realizace jsou však zapojené vedle MV ČR i další resortní ministerstva (zejména MPSV, MŠMT, MPO, MZD, MMR a MK) a další partneri (kraje, obce, NNO a jiné).

Ve svých politikách a koncepcích ČR dosud žádná konkrétní genderově senzitivní opatření nepřijala. Koncepce integrace cizinců na problematiku genderu v některých oblastech naráží. Neřeší však konkrétní problematické oblasti a situace a nenavrhuje přesný postup, jak nedostatky při prosazování rovných příležitostí při integraci cizinců a cizinek odstranit. Koncepce nedává ucelený přehled o konkrétních opatřeních, která by vedla k rovnému postavení žen migrantek a mužů migrantů, o problematických oblastech, kterých si všimá, referuje velmi obecně (Krchová, Víznerová 2008: 27).

Státní integrační program (SIP; Hlava IX., §§ 68-70 zákona č. 325/1999 Sb. o azylu) je státem řízená integrační aktivita v oblasti integrace azylantů (tj. migrantů/tek s uznaným azylem na území ČR podle zákona o azylu). Program zahrnuje podporu v oblasti bezplatné

¹ Tento dokument, který vytyčuje prioritní oblasti a aktivity pro realizaci úspěšné integrace dlouhodobě žijících cizinců/nek, je východiskem při vytváření legislativních opatření. Na jeho základě vznikají Plány integračních politik jednotlivých ministerstev, které pak dále vyhlášují své programy na podporu integrace cizinců/nek (Krchová, Víznerová 2008: 18). V ČR neexistuje speciální právní předpis, který by se zabýval výhradně problematikou integrace cizinců, tj. předpis, kde by integrace cizinců byla hlavním účelem právní úpravy (aktualizovaná Koncepce integrace cizinců 2006: 9).

výuky českého jazyka, získávání bydlení a částečně v oblasti zaměstnanosti. Tento program je dobrovolný, nabídku dostává azylant/ka v okamžiku udělení azylu. Pokud se rozhodne, že do SIPu vstoupí, zavazuje se plnit povinnosti s tím spojené.

Omezené a nerovné příležitosti a pozice v české společnosti a zároveň i vnímání nerovnosti, zažívání nerovného přístupu ze strany majority samotnými migranty/kami se v průběhu života v hostitelské zemi mění. Zásadní moment (a s ním spojená očekávání samotných migrantů/tek) představuje získání povolení k trvalému pobytu. Právní postavení spojené s tímto druhem pobytu (získávají jej i azylanti/ky, tedy lidé, kterým byl udělen azyl/mezinárodní ochrana na území ČR) přináší migrantům/kám téměř shodná práva a povinnosti, jaké mají občané/ky ČR. Výjimku tvoří například skutečnost, že migranti/ky s trvalým pobytem nemají pasivní a aktivní volební právo, nemohou pracovat v ozbrojených silách či jiných státních institucích. Oproti přechodnému typu pobytu se rozšiřují práva a oprávnění migrantů/tek a přístup ke službám a zdrojům podpory (například v oblasti zdravotnictví, sociálního zabezpečení či zaměstnání). Odpadají různé povinnosti a administrativní omezení.

2. Genderové aspekty migrace a integrace

Genderové aspekty v oblasti migrace a integrace cizinců/nek do nové společnosti se odráží ve všech sférách lidského života, které jsou okolnostmi a podmínkami spojenými s migrací určitým způsobem vymezené. V následujících kapitolách se zaměříme na jednotlivé oblasti, ve kterých je při zkoumání i praxi nezbytné zohledňovat specifické potřeby, problémy a bariéry vyplývající z genderové příslušnosti migrujících osob.

Východiskem při zkoumání postavení jedince ve společnosti je pro nás tzv. intersekcionalní přístup, tj. uvědomění si skutečnosti, že postavení a příležitosti každého z nás jsou určovány vzájemným vlivem získaných a vrozených statusů či kategorií (věk, gender, národnost, sociální skupina/třída, etnicita, rasa a jiné). Nakumulování těch kategorií, které jsou v daném socio-kulturním prostředí vnímány jako znevýhodňující (či se stávají důvodem k diskriminaci), staví tohoto jedince do vícenásobně znevýhodněné pozice a jeho příležitosti uplatnit se ve společnosti jsou do značné míry omezené či nerovné. Tato skutečnost se významně dotýká právě skupiny žen migrantek.

V této kapitole se zaměříme zejména na projevy uspořádání genderových rolí a vztahů v kontextu migrace v soukromém životě a v provázanosti s veřejným a pracovním životem žen migrantek. Stručně nastíníme jakou roli hraje v migračním procesu a při integraci rodičovství, resp. mateřství žen a jejich rodičovské a rodinné závazky.

2.1 Genderové role a vztahy

Již v počátku migračního procesu, v motivech a příčinách odchodu ze země původu a při rozhodování o migraci do jiného státu, má významný vliv struktura (a obsah) genderových rolí ve vztahu, rodině a potenciálně i role a postavení ženy a muže ve společnosti obecně. Tyto role, které jsou spojené s očekávaným způsobem chování a které připisují ženám a mužům různé práce, povinnosti, nároky, zodpovědnost, pozici a moc v hierarchických vztazích apod., jsou sociálně a kulturně determinované, tj. sociálně a kulturně konstruované a jako takové se odlišují v různých dobách a v různých společnostech a kulturách.

V současných teoriích se rozlišuje mezi různými formami mezinárodní migrace, zejména mezi dvěma základními – dobrovolnou a nucenou migrací (Janků 2006). Hlavním východiskem pro tuto kategorizaci je míra dobrovolnosti resp. donucení, která charakterizuje odchod ze země původu do země jiné. Nicméně tento pohled se zdá být zjednodušující (nejen) pokud se zaměříme na skupinu migrujících žen. Často i v případech, kdy se nejedná u nucenou migraci (uprchlictví), ale například o pracovní nebo rodinnou migraci se ukazuje, že nemusí být založena na individuálním, autonomním rozhodnutí jedince. Zejména v případě, kdy ženy následují svého partnera se projevuje hierarchické rozdělení pozic a moci ve vztahu a rodině, a to rozdělení tradiční (nerovnost ve vztahu), kdy muž vykonává rozhodnutí, kterému se žena podřizuje, jak vystihuje následující citace z rozhovoru.

„Mě jako osobně nic nevedlo, jenom že změna, že manžel jel sem, tak musela jsem za ním, že jo. Já jsem bydlela v (město na Ukrajině, pozn. aut.), tak měla jsem hezkou práci docela.“
Migrantka z Ukrajiny (Víznerová 2008)

„Dobrovolná migrace“ individuální i kolektivní je často nezbytností vynucenou vnějšími okolnostmi a u žen může úzce souviset s jejich rodinnými závazky, například s povinností postarat se o své děti nebo rodiče a ekonomicky je zajistit. Při hlubším zkoumání důvodů, které ženy vedou k emigraci, je tedy patrné, že jde často o komplex faktorů osobních, rodinných, ekonomických a strukturálních, souvisejících s ekonomickou, sociální a politickou situací v dané zemi, které mají rozhodující vliv (Víznerová 2008).

„Protože dcery říkaly, že tady už ony nechcejí Ukrajinu, protože tady. A manžel, ten prostě neměl práci. A já dva roky tam byla jedna. A třicet roků byla rodina, a potom jedna, i tou dobou bylo jako oběť moji rodiny, prostě i zodpovědnost, protože já tam měla normální práci, já byla jako manažerka v pojišťovně, oblastná pobočka, no, i to byla dobrá práce, výplata, řekla bych. (...) To bylo těžký, protože já neprivykla sama. No bylo všechno, byl byt - čtyřpokoje na osmém patře, bylo všechno, byla mzda, nebylo rodiny.“
Migrantka z Ukrajiny (Na rovinu 2007)

Zkušenost migrace a pobyt v jiné zemi často zcela změni dosavadní způsob života, což se projevuje i v souvislosti s uspořádáním genderových rolí a postavením ženy a muže ve vztahu a rodině. Publikace a články zabývající se zahrnutím kategorie genderu do studia migrace (například Jolly, Reeves 2005; Boyd, Grieco 2003) popisují působení (e)migrace zejména dvěma způsoby: za prvé, tradiční genderové role spojené s dělbou práce a zodpovědností, nerovnost ve vztahu a postavení ženy a muže se v emigraci prohlubují a upevňují. Příkladem je situace, kdy muž i v cílové zemi zůstává živitelem rodiny a žena je v domácnosti, nicméně bez tradičních sítí podpory a sociálních vazeb, a dostává se do více izolované a marginalizované pozice a zvyšuje se její (nejen ekonomická) závislost na partnerovi.

Druhý efekt je možné sledovat naopak v případech, kdy dochází ke změnám dosavadního uspořádání. Tyto změny jsou zapříčiněny například změnou a působením socio-kulturního prostředí, ve kterém člověk žije (tj. společnost s odlišnými normami a jednáním oproti zemi původu) nebo ekonomickými faktory, konkrétně například nutností zapojení obou partnerů na trh práce za účelem získání finančních prostředků na uživení rodiny (donucení může být dáno účastí migrantů/tek spíše na sekundárním trhu práce, který charakterizují nízké kvalifikované a málo finančně ohodnocené práce). Dochází k vyjednávání ve vztazích mezi muži a ženami, objevuje se nutnost vyrovnat se se změnou genderové role a identity.

Důsledky proměny dosavadního rozdělení rolí a s nimi spojenou prací, zodpovědností, kontrolou a přístupem ke zdrojům se projevují buď negativně – objevují se konflikty nebo násilí až rozpad vztahu, a to v případech, kdy je obtížné (pro muže i pro ženy) vyrovnat se se situací, ve které očekávání vycházející z navyklého způsobu života není možné naplnit. Jindy však jsou tato očekávání přehodnocena a dochází ke zrovnoprávnění ve vztahu, přijetí nové role a zodpovědnosti.

Možnost zvolit si, v jaké sféře se bude žena (nebo muž) realizovat je v podmínkách života v emigraci omezená. Následující citace z rozhovoru (s matkou malých dětí) vystihuje situaci odmítání převzetí jiné role a změnu identity (přetrvávající tradiční vnímání rozdělení genderových rolí), zároveň však v důsledku ekonomického tlaku nemožnost naplnit svou představu o uspořádání a fungování vlastního osobního a rodinného života.

„Určitě jako, určitě někdy chceš zůstat doma s dětma a jako vést to spíš tu domácnost, jako uklízet, vařit a za dětma, že by akorát manžel byl v práci, tak to vždycky jako cítím, teďka to cítím, teďko někdy sebe prostě viním, že jako nezůstávám s dětma, jako prostě nedám víc času, protože když přijdeš z práce, oni prostě brečej s takovou radostí jako dětskou a vůbec nechtějí jít spát, protože chtějí jenom být s maminkou, že prostě já jsem taky překvapená, že například já a manžel jako celý den na směny my jsme v práci a on, když přijde, tak jim jenom maminka, jenom maminka, tak jako fakt trošku sebe cítím provinile za sebou. ... protože já si myslím, že jako maminka má víc toho pozoru nad dětma, že jako pozoruje a jako hlídá ty děti.“

Azylantka z Běloruska (Na rovinu 2007)

Diskutovanou otázkou je také míra emancipace žen migrantek prostřednictvím začlenění do sféry placené práce mimo domácnost, která jim přináší přístup k ekonomickým zdrojům a nezávislost (a to zejména ve srovnání s postavením a příležitostmi žen ve sféře placené práce v zemi původu). V podmínkách zaměstnávání migrantů/tek v ČR charakterizované ve velké míře jejich znevýhodněnou a nerovnou pozicí, nelze jednoznačně považovat samotnou ekonomickou aktivitu žen za příležitost k emancipaci, seberealizaci atd.

Problematickou zůstává (nebo se ještě více komplikuje) potřeba zkombinovat pracovní povinnosti s péčí o děti a starostmi o domácnost. Péče o děti a neplacená práce v domácnosti zůstává ve většině případů na zodpovědnosti žen. Přetrvává tak „dvojitá zátěž“, kterou musí ženy zvládnout. Tématům rozdělení rolí a práce v domácnosti se mj. věnovalo kvantitativní šetření, jehož cílovou skupinou byli „ekonomičtí migranti“ z Ukrajiny, Ruska, Vietnamu a Číny a azylanti. Ve skupině dotazovaných ekonomických imigrantů/tek se úklidu a domácnosti věnuje 74 % žen, v 25 % případů oba partneři, vaření a nákupy má na starosti rovněž 74 % žen a v 24 % oba partneři, vydělávání peněz má na starosti 37 % mužů, v 60 % se ekonomické aktivitě věnují muž i žena (Analýza přístupu 2007: 50).

2.2 Rodičovství a rodina

Rodičovství, resp. mateřství žen a závazky s tím spojené ovlivňuje do velké míry migrační, pobytové a životní plány a strategie žen, to jakým způsobem svůj život organizují. V průběhu migrace a integrace hraje rodičovství významnou roli v jednotlivých obdobích a fázích těchto procesů. Ženy své rodičovství, povinnosti a závazky s tím spojené zvažují a zohledňují při uvažování a rozhodování k migraci (ochodu do zahraničí), při pobytu v ČR i při zvažování návratu či rozhodnutí zůstat v hostitelské zemi a trvale se zde usadit (Víznerová 2008).

V předcházejícím textu jsme uvedly, že zodpovědnost a závazky spojené s rodičovstvím jsou často součástí komplexu motivů a důvodů vedoucích k rozhodnutí migrovat do zahraničí (zejména v případě pracovní migrace). Nezbytnost finančně zajistit své děti (nebo rodiče či jiné členy rodiny) vede k odchodu za prací do jiné země. Jiným motivem je sloučení rodiny, pokud jiný člen (členové) rodiny odjel dříve (partner, manžel, rodiče, děti atd.) nebo společná migrace celé rodiny.

Migrace a pobyt v životních podmínkách v jiné zemi dopadají na rodinný život a rodičovství žen migrantek. Zmínily jsme již problém omezených možností pro realizaci svého mateřství v důsledku ekonomického tlaku k zaměstnanosti žen matek. Komplikovaná je také nutnost kombinace pracovních povinností s péčí o děti při absenci tradičních sociálních sítí a zdrojů pomoci (prarodiče, sourozenci a jiné blízké osoby žijící v zemi původu).

Velice tíživou situací je pro ženy rozdělení rodiny, odloučení od dětí, které zůstaly v zemi původu (péče a výchova je nejčastěji svěřena prarodičům či jiným příbuzným). Dochází k výrazné restrukturalizaci soukromého a rodinného života, ke změně genderových a rodinných rolí a vztahů. Toto tzv. transnacionální rodičovství je naplněno pouze v podobě finanční a materiální podpory.

Rozdělení rodiny je zapříčiněno okolnostmi, které často ženy nemohou ovlivnit. Složitá a nákladná administrace a legalizace pobytu, finanční zátěž společného života celé rodiny v emigraci, časová náročnost související s pracovními podmínkami v zaměstnání v ČR a nedostatek času pro soukromý život, pracovní vytížení imigrantek a zároveň nedostatek soukromých zdrojů pomoci a podpory při péči o děti v ČR jsou překážky, které zabraňují společné migraci celé rodiny. V některých případech se podaří podmínky pro pozdější příchod dětí zajistit. Mezi tyto podmínky patří získání práce a bydlení, vytvoření zázemí a pocitu jistoty a bezpečí (Víznerová 2008).

Negativní důsledky ve vztahu k rodinnému životu žen se objevují zejména v případě nucené migrace, protože v tomto případě je kontakt s původní rodinou, která zůstala v zemi původu, značně omezený.

„...jedenkrát prostě uvidět svoji maminku nebo tatínka nebo sestru, i kdyby prostě na jednu hodinu s nimi uvidět a s nimi promluvit. A prosto já takovej rybjonok, prosto já ode mně svoja rodina byla vsjo.“

Azylantka z Čečenska (Na rovinu 2007)

Různé situace související s rodičovstvím a dětmi působí u žen (matek) také při uvažování o návratu do země původu či při rozhodnutí trvale se usadit v ČR. Mezi tyto situace patří například narození dítěte v ČR, manželství s Čechem a narození dítěte, vybudování rodinného zázemí, přání, aby děti vyrůstaly a studovaly v ČR (ve srovnání s podmínkami života v zemi původu) a zohlednění jejich začlenění do české společnosti (Víznerová 2008).

Z rozhovorů s ženami migrantkami se ukazuje jako zásadní skutečnost při hodnocení zejména počátku života žen v ČR přítomnost dalších členů rodiny či jiných známých nebo blízkých osob ze země původu, kteří v ČR již delší dobu žijí. Existence fungujících rodinných vazeb přináší přichozím ženám materiální, finanční, emocionální a psychickou podporu i praktickou pomoc při získávání informací, praktických rad, pomáhá ženám zorientovat se

v nové životní situaci a prostředí a zvládat problémy a překážky s tím spojené. Existence rodinného zázemí

také přispívá k vnímání hostitelské země jako společnosti, ve které se cítí „doma“ (Závěry z výzkumu Na rovinu 2007).

Přítomnost dětí v emigraci nebo narození dítěte výrazně ovlivňuje rozhodnutí zůstat v ČR. Ukazuje se, že pevné rodinné zázemí představuje silný integrační faktor a je jednou z nezbytných podmínek úplné integrace (Analýza přístupu 2007).

3. Informovanost a vzdělávání

Získání znalostí a orientace v nové zemi, která se vztahuje na kulturní a sociální systém (zvyky, normy, způsoby jednání, sociální vztahy), právní a institucionální systém, trh práce, systém zdravotní a sociální péče a zabezpečení a další sféry společenského života, je nezbytným předpokladem k úspěšné integraci do hostitelské země. Jaký je přístup žen k informacím? Liší se jejich úroveň a šíře znalostí a orientace v nové společnosti od mužů migrantů? Mají příchozí ženy a muži rovné příležitosti v oblasti vzdělávání?

Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců (2006) zmiňuje mezi tzv. cílenými specifickými opatřeními vedoucí k dosažení cílů státní integrační politiky podporu v oblasti zlepšování orientace cizinců ve společnosti. Cílem státní integrační politiky je také zvýšit informovanost české majority, včetně zástupců/kyň institucí veřejné správy.

Obecně je nutné rozlišovat, jaké jsou možnosti přístupu k informacím podle jednotlivých kategorií cizinců/nek souvisejících s podobou migrace a s jejich pobytovým statutem v ČR. Ve skupině žadatelů/lek o azyl a azylantů/tek je přístup k informacím do určité míry zajištěn více než u jiných skupin migrantů/tek, které se nachází více v „izolaci“ od institucí a organizací nabízejících podporu cizincům/kám a jsou spíše odkázáni na neformální a neinstitucionalizované zdroje (rodina, komunita, zprostředkovatelé pobytu a práce a další). Nicméně Státní integrační program na podporu integrace azylantů/tek zahrnuje pouze nabídku bydlení, vzdělávání v českém jazyce a částečně podporu zaměstnanosti. A ačkoliv v některých pobytových a integračních azylových střediscích (z iniciativy Ministerstva vnitra ve spolupráci s NNO) a ve službách poskytovaných některými NNO jsou realizovány kurzy reálií a orientace ve společnosti (například na trhu práce), povinná a systematická nabídka v programu státní podpory integrace azylantů/tek chybí.

Vliv na následný pobyt v ČR má významně i skutečnost, jaké informace o cílové zemi mají migranti/ky před samotnou migrací. Z výzkumů vyplývá, že ženy migrantky jsou celkově méně než muži informovány o podmínkách v cílové zemi, což může za určitých podmínek vést k rizikovým jevům jako jsou obchod s lidmi, zneužívání či nucená práce (Analýza přístupu 2007: 54). Ekonomičtí migranti/ky čerpají informace z neformálních rodinných, přátelských sítí nebo od budoucích zaměstnavatelů. Muži využívají spíše širší okruh přátel a rodiny, ženy se výrazně více soustředí na úzkou rodinu (a to zejména v případě žen mladších, pocházejících z vietnamských a čínských komunit). Může jít o ženy, které jezdí do ČR za prací a získat zkušenosti, které vysílá rodina za blízkými příbuznými, či následují své manžele, kteří již v ČR pracují (tamtéž: 17-19).

„Přišla jsem sama, protože měla jsem tady kluka, a pak jsme se vzali tady. (...) Nepřišla sem, kdyby on tady nebyl, přišla, protože on tady je. (...) To bylo tak, že on mi povídal: ‘Tak víš co, tak přijedeš sem a budeme tady.’ Jako on to viděl, jak tady se lidem žije a jak to je u nás. A já jsem ten přehled neměla, tak on se rozhodl.“

Migrantka z Ukrajiny (Víznerová 2008)

Ženy migrantky se potýkají s problémem neznalosti a obtížného porozumění společenskému a institucionálnímu systému ČR, který se může výrazně lišit od země původu migrantek. Vedle praktických informací nezbytných pro každodenní jednání a kontakt s úřady, zaměstnavateli apod., ženám chybí obecná orientace ve společenském a kulturním systému zahrnující normy, způsoby chování, komunikaci či vztahy mezi lidmi. Absence nezbytných informací ztěžuje přístup ke službám i komunikaci v každodenním životě. Přístup k informacím a orientaci v novém prostředí navíc komplikuje jazyková bariéra.

„Not for woman it's for everything, not only for because you are woman. That's why because you are black and you are foreigner. Some office are good here. Why I study český jazyk because for office it's very difficult for me to explain myself. And for my son. For school because nobody speak English in his school. So I have to learn. (...) The language and the system, Czech, because it's different, is totally different and now I adapt to it and the language and the people. I never experience bad in my life with people in Czech, only in úřad práce.“²

Azylantka ze Sierra Leone (Na rovinu 2007)

Nedostatečná, chybějící či nekonzistentní informovanost (týkající se například práv a povinností spojených s pobytovým statutem migranta/ky) jak na straně příchozích, tak na straně české majority (zaměstnavatelé, zástupci/kyně institucí veřejné správy atd.) je jednou z příčin diskriminačního a nerovného zacházení. Pro migranty/ky je i v případech, kdy si jsou vědomi svých práv a oprávnění, často obtížné se takovému zacházení bránit. Nachází se apriori v podřízené pozici a nerovném vztahu, zatímco zástupci/kyně české majority vůči nim uplatňují mocenský přístup a jednání.

V situacích jednání s institucemi se projevuje u některých žen i nízké sebevědomí vyplývající mj. z navykého způsobu života ze země původu (konkrétně: tradiční role žen a mužů ve vztahu, kdy ženám je spíše určena soukromá sféra, zatímco zodpovědnost, povinnosti a komunikaci ve vztahu k veřejným institucím přebírá muž apod.). Nedostatek sebevědomí ještě posiluje přístup a jednání zástupců/kyň české majority. Diskriminační zacházení z jejich strany vyplývá z neinformovanosti, neznalosti a neporozumění situaci migrantů/tek a z toho vycházejících předsudků a stereotypního vnímání cizinců/nek.

V rozhovorech s migrantky/kami³ jsme narazily na jednu z úspěšných strategií migrantů/tek, kterou uplatňují při jednání a komunikaci s českou majoritou. Základním předpokladem je

² „Ne jen pro ženy, to je kvůli všemu, ne jenom kvůli tomu, že jsi žena. Je to proto, protože jsi černá a jsi cizinka. Některé úřady jsou zde dobré. Studuji český jazyk, protože pro úřady je velice těžké mi něco vysvětlit. A kvůli synovi. Kvůli škole, protože nikdo v jeho škole nemluví anglicky. Takže já se musím učit. (...) Jazyk a systém, český, protože je odlišný, úplně odlišný a teď já už jsem se přizpůsobila systému a jazyku a lidem. Nikdy jsem neměla ve svém životě špatnou zkušenost s lidmi v Čechách, jenom na úřadu práce.“

³ Například výzkum EKS „Diskriminace azylantů a azylantek v ČR z genderové perspektivy“.

jejich vlastní orientace a znalost práv a povinností spojených s pobytovým statutem. Efektivní strategií je jednání založené na vlastní iniciativě a konkrétnosti požadavků (což právě

předpokládá mít dostatečné množství informací, znát základní legislativu, vědět kam se obrátit, na koho nebo na co se odkazovat atd.).

„Ale už jsem prostě věděla a znala, jak to běží, a nikdy nežádala něco, jo, prosím vás něco. Vždycky žádala něco konkrétního. Jo, prosím vás, neznám, jak zařídit ten jako rodičovský příspěvek, tak pomozte mně. Nevím, jak vypadají formuláře, prosím vás, ukažte mi to. Tak když položíš nějakou konkrétní otázku, tak vždycky dostaneš konkrétní odpověď.“

Azylantka z Běloruska (Krchová, Víznerová 2008)

Přístup k informacím souvisí významně s genderovými rolemi a dělbou práce a zodpovědnosti v rodině imigrantů. V rodinách s tradiční dělbou rolí (striktní oddělení soukromé a veřejné sféry) ve vztahu má za následek omezený přístup žen k informacím a určitou formu „závislosti“ na muži (Krchová, Víznerová 2008: 47).

Pro nově přichozí ženy je jedním ze zdrojů pomoci a podpory v zorientování se v nové společnosti nebo například na trhu práce rodina, příbuzní či známí, kteří již v ČR delší dobu žijí. Využívaným zdrojem informací, podpory a pomoci jsou také NNO, a to zejména (nikoliv však výhradně) v případě žadatelů/lek o azyl a azylantů/tek (a dále také sociální pracovníci/ce pobytových a integračních azylových středisek).

Vzdělávání

Toto téma zahrnuje nejen problematiku vzdělávání v oblasti získávání informací o podmínkách života v nové zemi a v jazykových znalostech, ale rovněž problematiku profesního vzdělávání či rekvalifikace a uznávání původní kvalifikace a vzdělání ze země původu. To úzce souvisí s možnostmi uplatnění na trhu práce.

Překážky, které neumožňují další vzdělávání a zvyšování kvalifikace, jsou: jazyková bariéra, nízká motivace (zejména u pracovních migrantů/tek), jiné priority (u azylantů je na prvním místě bydlení, poté zaměstnání, nakonec vzdělávání), nedostatek finančních prostředků na rekvalifikační kurzy (u azylantů/tek), špatná informovanost imigrantů/tek či nerovnoměrně rozložená síť NNO nabízejících vzdělávací služby na území ČR. Ekonomičtí imigranti/ky, u kterých je hlavním cílem migrace dočasný pobyt za účelem finančního výděлку, se pohybují na sekundárním trhu práce, kde není vysoká kvalifikace potřeba, ani nejsou ke zvyšování kvalifikace ekonomicky ani jinak motivováni (Analýza přístupu 2007: 36-37).

U žen migrantek se více vyskytuje problém neuznání původní kvalifikace, ženy rovněž méně než muži svou kvalifikaci využívají. To je zapříčiněno segmentací trhu práce, kdy se ženy uplatňují v profesích, kde není specifická kvalifikace vyžadována, zejména v sektoru služeb (například úklidové práce) (Analýza přístupu 2007: 56).

Také v případě zvyšování vzdělání či rekvalifikace se objevuje problém omezeného a znevýhodněného přístupu a příležitostí v souvislosti s problematikou uspořádání genderových rolí ve vztahu a rodině a rodičovskými závazky a zodpovědností.

... protože jsme mysleli, že už tady budeme, on (manžel, pozn. aut.) dostal peníze na studium, což mi bylo slíbeno, že dostuduje on, budu studovat já, atd. Ale vyšlo tak, že dostudoval on, jsem zůstala sama a bez všeho, s dítětem na krku. Bez skoro normálního vzdělání, protože například já jsem chtěla chodit na angličtinu a zase kdybych pracovala v práci celý den,

tak nemáš čas, protože byl ještě malý, abych někam odjela nebo tak na kursy chodila furt, to jsem nezvládala, nebo vůbec.“

Migrantka z Ukrajiny (Víznerová 2008)

U osamělých matek, samoživitelek, je v podstatě nereálné dále se vzdělávat a účastnit se například rekvalifikačních kurzů. O své situaci vyprávěla azylantka, která je nucena zkombinovat péči o dítě s výdělečnou činností (práce na částečný úvazek), nemá možnost se však uplatnit ve své profesi, protože jí chybí požadovaná rekvalifikace v oboru na českém trhu práce.

*„I don't like my work because it's cleaning, clean somebody house. (...) I make kadeřnice but they need me to go to school, to study how to do the European here, how to change the barva and how to do it. And this I have to study for this before I start working hairdresser salon here in Prague. So that's way I chose cleaning jobs for now because they can't take me anyway. For five hours, six hours I can't because I take care of my son. So the cleaning I like it for now because I don't have choice.“*⁴

Azylantka ze Sierra Leone (Na rovinu 2007)

4. Jazyková integrace

Znalost jazyka společnosti, do které se imigranti/ky chtějí začlenit, je nedílnou součástí celého procesu integrace. Jednou z priorit vládní Koncepce integrace cizinců je znalost českého jazyka. V současnosti však stát koncepčně zajišťuje pouze jazykové kurzy v rámci Státního integračního programu (SIP) určeného pro skupinu azylantů/tek. Výuku od roku 2002 zajišťuje NNO Sdružení občanů zabývajících se emigranty (SOZE).

Z provedených výzkumů⁵ vyplývají zejména následující nedostatky konaných jazykových kurzů:

1. Zajištění konání kurzů se liší podle velikosti sídla. Ve větších městech je dosažitelnost kurzů lepší než v malých obcích. O individuální formě výuky nejsou azylanti/ky dostatečně informováni.

⁴ „Nemám ráda svoji práci, protože je to uklízení, uklízení něčího domu. (...) Byla jsem kadeřnicí, ale nutí mne jít do školy, studovat, jak se to dělá tady v Evropě, jak měnit barvu a jak to vůbec dělat. A toto já musím studovat předtím než začnu pracovat jako kadeřnice v salónu tady v Praze. Takže kvůli tomu jsem si vybrala úklidovou práci pro teď, protože mne stejně nikde nevezmou. Na pět hodin, na šest hodin nemohu, protože se musím starat o svého syna. Takže uklízení je teď dobré, protože já nemám jinou volbu.“

⁵ Projekt EKS „Diskriminace azylantů a azylantek v ČR z genderové perspektivy“, Uherek, Z. 2005. *Integrace azylantů a efektivita státního integračního programu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

2. Hodinová dotace není dostačující. V současnosti probíhají skupinové kurzy v rozsahu 150 a individuální v rozsahu 100 hodin, což se ukazuje jako nedostačující.
3. Kurzy jsou vedeny po obecné linii znalosti jazyka, tedy znalosti potřebné k běžnému dorozumění. Chybí kurzy, které by umožňovaly zvládnout jazyk i ve specializovaných oblastech různých odvětvích profesní aktivity, což vede k tomu, že i vysoce kvalifikovaní azylantky pracují na nízkokvalifikovaných pozicích.
4. U kurzů v rámci SIP se vyskytuje problém slabé motivace části azylantů – někteří kurzů vůbec nenavštěvují, část z nich je nedokončí (Analýza přístupu 2007:35). To lze vysvětlit mnoha důvody. Jedním z nich je skutečnost, že v rámci skupinových kurzů (například těch konaných v integračních azylových střediscích) není zajištěno hlídání dětí po dobu výuky. Tato skutečnost předem z účasti vyřazuje ženy s malými dětmi, a to zvláště v rodinách s tradiční dělbou rolí, kde výchova a péče o děti je připisována ženám. Muži jsou naopak často předem z účasti vyloučeni, protože se již v této době (tedy krátce po udělení azylu) snaží být ekonomicky aktivní. Čas konání kurzu se nepřizpůsobuje pracovní době, která je navíc ve většině případů velice naddimenzovaná.
5. Kurzy jsou navštěvovány lidmi s různou úrovní znalosti jazyka, což je demotivující a zpomaluje to výuku všech přítomných. „Někteří respondenti z prostoru bývalého Sovětského svazu vyjádřili názor, že by bylo užitečné diferencovat kurzy také s ohledem na jazykové prostředí, ze kterého azylantky přišli. Respondenti, kteří mají za mateřský nebo dorozumivací jazyk některý ze slovanských jazyků, se učí češtinu rychleji a výuka může probíhat náročněji než u studentů, kteří neznají žádný ze slovanských jazyků“ (Uherek 2005:86).

Otázkou stále zůstává výuka českého jazyka v době podání žádosti o udělení mezinárodní ochrany. Mnozí z dotazovaných⁶ uvádějí, že kdyby mohli něco v minulosti změnit, aby se dnes cítili lépe integrováni, bylo by to právě studium českého jazyka v době čekání na rozhodnutí o udělení azylu. Je to totiž období, kdy žadatelé mají dostatek času na studium. Ne každý si toho je vědom a motivace k výuce neexistuje.

Pro ekonomické imigranty existují kurzy, které pořádají neziskové organizace, které jsou vládou finančně podporovány prostřednictvím grantových řízení. Jednodušší situaci mají v tomto případě lidé, kteří mají předchozí vazby na Českou republiku a jejich vstupní možnosti jsou tak výhodnější, například se rychleji zorientují na pracovním trhu.

Často jsou mezi ekonomickými migranty lidé, kteří svůj pobyt zde chápou jako dočasnou záležitost a po delší či kratší době se vrátí zpět do země původu. „Tito lidé často žijí v uzavřených, jazykově homogenních skupinách, kde vystačí s mateřským jazykem. Kontakt s institucemi, se kterými je potřeba mluvit česky, pak obstarávají zprostředkovatelské agentury“ (Analýza přístupu 2007:34) nebo třetí osoby. Taková praxe vede k závislosti na zprostředkovateli jakékoli služby a k naprosté izolaci osoby, která se v hostitelské zemi neumí domluvit. V takovém postavení se ocitají ženy migrantky, které jsou závislé na znalosti češtiny svého manžela, což je v tradičních rodinách běžná praxe. Jak vyplývá z výzkumu, jde i o osoby z vietnamské či ukrajinské komunity. „Imigrantky z jihovýchodní Asie často nepocítují potřebu učit se jazyk v místě nového pobytu, protože žijí a pracují v uzavřených komunitách, takže ve většině situací vystačí s mateřským jazykem a v případě nutnosti si najmou tlumočnicka“ (Analýza přístupu 2007: 35).

⁶ Projekt EKS „Diskriminace azylantů a azylanek v ČR z genderové perspektivy“ (výzkumu se zúčastnilo 15 žen a 14 mužů).

Neziskové organizace pořádají kurzy českého jazyka, které nejsou imigranty příliš navštěvovány. Jedním z důvodů je velká pracovní vytíženost ekonomických imigrantů/ek. Ženy imigrantky⁷ velmi často vypovídaly, že aby byly schopné se uživit, musí pracovat v náročných podmínkách, na směny a velmi často po dobu, která překračuje běžnou pracovní dobu. Na návštěvu jazykových kurzů jim pak nezbyvá čas. Stejně jsou na tom vietnamští živnostníci, kteří provozují obchody, jejich otvírací doba jim neumožňuje kurzy navštěvovat. Ti pak řeší situaci ze svých vlastních zdrojů: „Většina Vietnamců sice po svém příchodu do ČR navštěvuje tříměsíční jazykové kurzy organizované krajany, kurzy však nevyučují kvalitní lektoři a ani nejsou k dispozici vhodné učební materiály, takže absolventi nejsou schopni jazyk aktivně využívat.“ (Analýza přístupu 2007: 35). Bylo by proto vhodné při organizaci jazykových kurzů zohledňovat potřeby a možnosti lidí, kteří tento kurz budou navštěvovat.

Motivací pro lepší zvládnutí českého jazyka by v budoucnu mohlo být zavedení přísnějších zkoušek při získávání povolení k trvalému pobytu, to však ukáže až praxe.

Jazyk je základním prvkem pro integraci migrantů/ek, nemožnost dorozumět se v běžných každodenních situacích vede k frustraci na obou stranách. Jak u příchozích, tak na straně české majority mohou vznikat nepříjemné situace, kterým by bylo možné předcházet.

Na zkušenostech mnoha zemí Evropské unie se ukazuje, že nejefektivnější způsob výuky nově příchozích je propojení jazykových kurzů s praktickým výcvikem zaměřeným na integraci na pracovní trh. U jazykových kurzů je rovněž výhodou, pokud jsou zakončeny obecně uznávaným certifikátem, který je známý a respektovaný jak jazykovými institucemi, tak i zaměstnavateli (Handbook on Integration for policy-makers and practitioners 2004).

5. Sociální a kulturní integrace

Jak je již zmíněno v úvodu, nejen legislativní a oficiální dokumenty vytvářejí prostředí, do kterého se příchozí integrují. Neformální vazby a kontakty s majoritní společností vytváří každodenní život migrantů/ek.

Migranti/ky s odchodem ze své země původu často ztrácí vazby s širší rodinou, mnohdy se tu ocitají zcela sami. Ztráta původních sociálních vazeb je nenahraditelná a v novém prostředí se již nedají vytvořit vazby na stejných základech tak, jak si je ve svém prostředí tvoří každý z nás. Sociální sítě, které si člověk vytváří celý svůj život, najednou z života migranta/ky mizí a ten/ta se ocitá v nové realitě sám/a. Nová situace vede k pocitům osamělosti a izolace od okolního světa.

Podíváme-li se na tuto skutečnost z pohledu tradičního vnímání genderových rolí v rodině, je to žena, která vychovává a pečuje o děti, mnohdy bez kontaktů s dalšími dospělými osobami. Tento problém se kumuluje s problematikou komunikační bariéry z důvodu nedostatečné znalosti českého jazyka a žena se tak nachází v izolaci, ze které se vystupuje jen obtížně. Respondentky výzkumů, které měly malé děti samy uváděly, že se celý den stýkají pouze se svými dětmi a s manželem, nic je tedy nenutí, aby se učily česky, a i kdyby

⁷ Závěry z výzkumu EKS Na rovinu (2007).

samy chtěly, nemají k tomu příležitost, neboť k sociálnímu kontaktu mají v průběhu dne pouze minimální možnost. Zejména v muslimských společnostech je zvykem, že ženy tvoří samostatnou komunitu, sestry (švagrové) tráví převážnou většinu dne spolu, společně vaří, nakupují, vychovávají děti. Pokud své původní prostředí opustí, jen těžko své dosavadní sociální kontakty nahrazují. Naproti tomu jsou ženy v nové životní situaci nuceny postarat se o děti, které chodí do školy, komunikují proto se vzdělávacími zařízeními, s rodiči spolužáků svých dětí či v rámci zájmových aktivit, které děti navštěvují. Tyto sociální kontakty pak vytvářejí nové sociální sítě, ve kterých se rodina usazuje.

Město versus venkov

Zajímavé je podívat se na tuto otázku pohledem teorie o typech společností podle převládajícího typu soudržnosti. Ferdinand Tonnies rozlišoval dva typy společností Gesellschaft a Gemeinschaft. První z nich „označuje společnosti, v níž jsou hlavní integrační vztahy formální, neosobní a smluvní“. Společnost typu Gemeinschaft „označuje systém solidarity založený na podobnosti lidí a na pocitech vzájemné loajality. Jedná se o bratrství, v němž mezi lidmi

existují osobní a citově zabarvené vazby...“ (Murphy 2001: 220). Dalo by se říci, že podle prvního typu funguje i pomoc při integraci do nového prostředí ve větších městech, existuje široká nabídka služeb pro cizince poskytovaných nevládními neziskovými organizacemi, na druhou stranu život ve velkém městě/velkoměstě je anonymní, přátelé se tu získávají těžko, denně se tu člověk setkává se stovkami neznámých osob. V menších městech nebo na venkově nemají migranti/ky možnost využívat služby ve stejném rozsahu, jako je tomu ve větších městech, ale zase se tu denně setkávají se stejnými lidmi, rychle si vytváří vazby na prostředí navazováním nových sociálních kontaktů. Lidé se tu znají, což je pro nově přichozího na jednu stranu velká výhoda, ze které plyne možnost neformální pomoci, na druhé straně „je tu vše víc vidět“, tedy i to, že se do města přistěhovali cizinci. Většina migrantů/ek se však domnívá, že mají šanci se nejlépe integrovat ve velkých městech, ideálně v Praze. „Z výsledků šetření vyplývá, že cizinci shledávají v novém prostředí nejvíce šancí v urbanizovaných centrech, v centrech společenského a hospodářského dění, kdežto majoritní společnost je spíše vytlačuje na periferii“ (Uherek 2003 : 333).

Spokojenost s životem v ČR

Jedním z faktorů, který ovlivňuje míru integrace do společnosti je spokojenost migrantů s životem v hostitelské zemi. Výzkum⁸, který se zaměřil na zjišťování spokojenosti cizinců v ČR, se zabýval následujícími tématy: materiální spokojenost, privátní spokojenost a spokojenost s celkovým vývojem České republiky. Nejvýše je hodnocena materiální spokojenost a naopak nejhůř dopadla spokojenost s celkovým vývojem ČR. „Co se týká pohlaví, nebyly v úrovni spokojenosti dosažené v jednotlivých oblastech zjištěny takřka žádné rozdíly, pouze se situací v rodině jsou muži méně spokojeni než ženy“ (Analýza přístupu 2007: 42). Mezi další závěry výzkumu patří následující zjištění:

- Pracovní imigranti jsou celkově spokojenější než azylanti. Rozdíl však lze vysvětlit rozdílnou úrovní materiální spokojenosti a redukováným životním stylem.
- Více než polovině azylantů jejich příjmy nestačí na kurzy zvyšující jejich kvalifikaci.
- Práce v domácnosti jsou významným indikátorem integrace rodiny, jejího zabydlování v novém českém domově, věnují se jim především cizinky s trvalým pobytem.

⁸ Kvantitativní výzkum provedla společnost Ivana Gabala a zkoumaným vzorkem byli ekonomičtí migranti z Vietnamu, Číny, Ukrajiny, Ruska a azylanti. Výzkum zohledňuje genderové aspekty (Analýza přístupu 2007).

Kulturní integrace

Objektivní měřítko blízkosti či vzdálenosti kultur neexistuje a není možné určit, které z kultur jsou si bližší či vzdálenější. Nicméně jistá podobnost se dá zohledňovat příbuzenstvím jazyků. Jedním z důkazů jsou odpovědi azylantů, kteří pochází ze států bývalého Sovětského svazu na otázku, proč si zvolili za svou cílovou zemi právě Českou republiku. Vysvětlením mnohdy bývalo právě to, že čeština a ruština jsou slovanské jazyky, a proto se domnívali, že i česká kultura jim po příchodu bude bližší, než kdyby se vydali například do Německa či Francie.

Soužití s majoritní společností

Schopnost porozumění se odráží i na vztazích s majoritní společností. Dle výpovědí respondentů je každodenní setkávání s českou majoritní společností obvykle bezproblémové. Existují však případy xenofobního chování vůči migrantům/kám, které vycházejí z obecné neznalosti a předsudků. Nejčastější důvody nevraživosti pak vycházejí z historických událostí (to platí zejména pokud jde o osoby ze států bývalého Sovětského svazu, kdy obvykle není rozlišováno, zda diskriminovaná osoba je z Ruska či státu, který byl stejně jako Československá

republika pod vlivem SSSR) nebo z přežívajících stereotypů. Úspěšnou cestou integrace je intenzivní kontakt s majoritní společností prostřednictvím společných aktivit, kterými mohou být společenské události, kulturní akce, sportovní aktivity, dobrovolné/občanské aktivity v místě bydliště, v sousedství atd.

„Velmi úspěšná integrační strategie je integrace prostřednictvím sportu. O schopné sportovce je zájem bez ohledu na zemi původu. Je pozoruhodné, jak rychle v lokálních komunitách adaptovali zahraniční model, že lokální komunitu může reprezentovat sportovec jakéhokoli původu. V současné době se mezinárodní složení týmu považuje za prestižní i v soutěžích na nejnižší úrovni. Integrace do lokálních společností prostřednictvím začlenění do kolektivu sportovců byla při výzkumech mnohokrát zmiňována. Jiná forma integrace do lokálních struktur je prostřednictvím nabídky vyhledávaných dovedností nebo zboží majoritnímu obyvatelstvu. Právě řemeslníci, autodopravci, obchodníci často zaplní v lokální společnosti důležitou niku a z profesní úrovně postupně dochází k přátelským kontaktům s majoritním obyvatelstvem, i když tato cesta je někdy zdlouhavá. Méně častá je integrace prostřednictvím zájmové činnosti nebo umělecké činnosti, přesto existují pozitivní příklady například v oblasti umělecké fotografie“ (Uherek 2003: 343).

Úroveň integrace do lokálních struktur, vytváření společenství, kde je naplňována myšlenka multikulturní společnosti, je úkol, který je do budoucna velkou výzvou, nejen pro migranty/ky, ale i pro majoritní společnost na všech jejích úrovních.

6. Zdravotnictví a přístup k lékařské péči

Zdravotní pojištění

Přístup ke zdravotnímu pojištění mají v České republice všichni legální migranti/ky. Jeho zajištění a zajištění lékařské péče se liší podle pobytového statusu, tedy podle toho, na jakém základě migranti/ky získávají povolení k pobytu.

Nejméně problematické postavení mají cizinci s trvalým pobytem. Ve chvíli, kdy cizinec získá trvalý pobyt, je podle odstavce § 73 zákona 326/1999 Sb. o pobytu cizinců zařazen do registru pojištěnců všeobecného zdravotního pojištění. Dostupnost zdravotní péče se tedy teoreticky neliší od majoritní společnosti. Stejná situace nastává u osoby, které byl udělen azyl a která je hlášena v ČR k trvalému pobytu (Jelínková 2007: 3).

Migranti/ky pobývající na území České republiky legálně, mají povinnost uzavřít zdravotní pojištění, ze kterého je následně hrazena případná lékařská péče. Podle typu pobytu mají migranti/ky možnost uzavřít se zdravotní pojišťovnou buď veřejné, nebo smluvní zdravotní pojištění. K veřejnému zdravotnímu pojištění mají přístup pouze migranti, kteří mají povolení k trvalému pobytu nebo přechodnému pobytu na základě pracovního povolení (zaměstnanecký poměr u zaměstnavatele se sídlem na území ČR), azylant/ky, žadatelé/ky o azyl a cizinci s vízem za účelem dočasné ochrany nebo za účelem strpění pobytu. Smluvní zdravotní pojištění je komerční produkt, který umožňuje čerpat zdravotní péči i osobám, které se na území ČR zdržují pouze přechodně či krátkodobě (a nemají zaměstnanecký poměr u zaměstnavatele se sídlem na území ČR).

Migranti/ky, kteří nesplňují podmínky pro účast na veřejném zdravotním pojištění, mohou uzavřít smluvní zdravotní pojištění u Všeobecné zdravotní pojišťovny (VZP) a u vybraných komerčních pojišťoven. S ohledem na rozsah péče hrazené z pojištění, se uzavírá buď krátkodobé smluvní zdravotní pojištění (na neodkladnou péči) nebo dlouhodobé, komplexní smluvní zdravotní pojištění. Komplexní smluvní zdravotní pojištění lze uzavřít pouze u VZP; volba pojišťovny v ČR tedy není v tomto případě možná. Pojištění vzniká na základě uzavření smlouvy a ke dni, který smlouva stanoví. Sazba pojistného je vyšší než minimální pojistné při účasti na veřejném zdravotním pojištění a pojištění kryje užší rozsah zdravotní péče než veřejné zdravotní pojištění. Dlouhodobé smluvní zdravotní pojištění se uzavírá s osobami, které nejsou starší 70 let, na základě vstupní lékařské prohlídky v pojišťovnou určeném zdravotnickém zařízení. Výše pojistného je závislá na věku a pohlaví žadatele, což můžeme chápat jako diskriminující, při aplikaci zásad rovnosti pohlaví by vyčíslená částka pro muže a ženy měla být stejná. Jistou komplikací je, že ne všechna zdravotnická zařízení poskytují péči na základě dlouhodobého smluvního pojištění. Veřejný seznam zdravotnických zařízení, která tak činí je k dispozici na všech okresních pobočkách VZP.

Smluvní pojištění je pro mnoho cizinců z finančních a někdy i zdravotních důvodů nedostupné. A i když jej platí, setkávají se s odmítnutím na straně lékaře (Tollarová 2006: 48).

„To pojištění (...) je to dost drahé, zvláště pro cizince, a i když zjistíte, jestli ten doktor má smlouvu s VZP, telefonicky si to ověříte, přijдете tam se zelenou kartičkou a oni řeknou: ‘Jo, ale tuto kartičku nebereme.’“ (Viliana) (Tollarová 2006: 48)

V případě narození dítěte je situace nejednoznačná, pro narozené dítě je nutné sjednat smluvní pojištění, nicméně rozhodnutí dítě pojistit je zcela v kompetenci pojišťovny, která jej

po absolvování vstupní prohlídky pojistit nemusí. Jiná je situace u migrantů/ek s trvalým pobytem, u azylantů/tek, žadatelů/lek o mezinárodní ochranu, u cizinců s vízem za účelem strpění pobytu a za účelem dočasné ochrany, kdy dítě splňuje podmínky veřejného pojištění a náklady hradí stát.

Vyloučením z veřejného zdravotního pojištění jsou cizinci, jichž se to týká, vedeni ke dvěma řešením: buď si koupí úrazové pojištění, které je levnější, cizinecké policii stačí, ale nepokrývá nic jiného než úraz. Nebo se nepojistí vůbec a budou hradit lékařské ošetření v hotovosti při každé návštěvě lékaře. To je v principu možné, ale někteří respondenti uváděli, že se v takových případech setkali s odmítáním a neochotou zdravotnického zařízení je ošetřit.

„Goranka: Dcera taky neměla pojištění... se nějak řízla, krvácela. Tak jsme letěli do Motola, na pohotovost a ona tam málem vykrvácela. Já jsem tam úplně šílela. Já jsem se tam normálně pohádala na tý pohotovosti, protože neměla pojištění, tak samozřejmě, že to zaplatím, že jde o život, že je to opravdu akutní. Prosím Vás, oni nabírali lidi, který přišli po nás, nabírali furt, my jsme furt museli čekat.

Sofie: Protože jste byli cizinci?

Goranka: Ano, na sto procent. I když to zaplatíte, počkejte, nemáte kartu pojišťovny, co si myslíte jen tak přijít, já jsem byla úplně šílená z toho.“ (Tollarová 2006: 49)

Negativní příhody s poskytováním zdravotní péče mají respondenti, kteří pobývali v ČR na vízum a nejsou z rozvinutých zemí (Tollarová 2006: 49).

Poskytování lékařské péče

Jak uvádí „Průvodce systémem zdravotní péče České republiky“ (2004), péče o zdraví je v ČR založena na následujících principech: solidarita, vysoký podíl samosprávy, více zdrojové financování s převažujícím podílem veřejného zdravotního pojištění, svobodná volba lékaře, zdravotnického zařízení, svobodná volba zdravotní pojišťovny v rámci systému veřejného zdravotního pojištění, stejná dostupnost poskytovaných služeb pro všechny pojištěnce. Z výše uvedeného vyplývá, že některé zásady se některých skupin migrantů/ek netýkají, například žadatelé o azyl nemají možnost svobodné volby lékaře či zdravotnického zařízení.

Osoby, které se podílejí na veřejném zdravotním pojištění mají přístup ke zdravotní péči bezplatně, tedy za stejných podmínek jako občané ČR. Při vedení rozhovorů, které jsme v rámci realizovaných výzkumů⁹ uskutečňovaly, jsme se též ptaly na témata spjatá s lékařskou péčí. Z těchto rozhovorů vyplývá, že se ženy nepotýkají s vážnými problémy, které by pramenily z nějakého legislativního opatření. Nepříjemnosti, se kterými se naše respondentky setkávaly, pramenily spíše z genderově či kulturně nesenzitivního jednání a šlo o nepříliš časté případy.

U migrantů reálně funguje tzv. „efekt zdravého migranta“. Jak výzkumy ukazují, migranti navštěvují lékaře méně než zástupci majoritní společnosti. Tento fakt lze vysvětlit jednak tím, že náročnou cestu migrace často podstupují zdatnější a zdravější jedinci, jde o lidi, kteří netrpí chronickým onemocněním, lékaře tedy navštěvují méně často. Dalo by se tedy říci, že do

⁹ Výzkum EKS „Diskriminace azylantů a azylantek v ČR z genderové perspektivy“, výzkum EKS Na rovinu (2007).

České republiky přicházejí migranti/ky, kteří se cítí být zdraví a lékařskou pomoc vyhledávají podstatně méně než občané ČR. Situace se však s délkou pobytu u některých z nich mění. Vzhledem k tomu, že ženy jsou ekonomicky nuceny vykonávat fyzicky náročnou práci, často

v nepříliš dobrých podmínkách, velmi rychle se jejich zdravotní stav zhoršuje a přechází do trvalých zdravotních problémů. Jak vypověděla jedna z dotazovaných respondentek našeho výzkumu,¹⁰ její zdravotní stav se významně zhoršil po té, co pracovala na směny, které mnohdy přesahovaly rámec standardní pracovní doby, pracovala ve vlhkém a studeném pracovním prostředí.

Z výzkumu, který provedl Institut zdravotní politiky a ekonomiky v roce 2001¹¹ vyplývá, že jednou z nejzranitelnějších skupin v přístupu ke zdravotní péči je komunita ukrajinských ekonomických migrantů. Bylo zjištěno, že tato skupina je nejhůře informována o fungování českého zdravotnického systému. Ukrajínští migranti/ky se často stávají oběťmi falešných pojišťoven a pohybují se v takovém pracovním prostředí, ve kterém často dochází k pracovním úrazům.

Nejvýznamnějším problémem v oblasti zdravotnictví se jeví nedostatečná informovanost migrantů/tek o fungování systému poskytování zdravotní péče v ČR, z této neinformovanosti plynou situace, které migrantům/kám znepríjemňují život v novém prostředí. Jedním z pokusů, jak situaci řešit, je jednak vydání informační příručky pro cizince¹² a dále existence centrálního informačního systému (H.E.L.P.), který je provozován Lékařským informačním centrem. V praxi jsou ale migranti/ky neinformováni a po příchodu do ČR se v systému zdravotní péče orientují velmi těžko.

7. Ekonomická integrace: pracovní život migrantek v ČR

V následujícím textu se zaměříme na pracovní život žen migrantek v České republice, na ekonomickou integraci, která představuje významnou součást společenské integrace přichozích. Obecně představíme postavení migrantů a migrantek na českém trhu práce, jaké jsou jejich příležitosti k pracovnímu uplatnění a na jaké bariéry v této oblasti naráží. Ukážeme specifika pracovní integrace žen migrantek, jak vnímají své postavení, jaké jsou jejich zkušenosti při hledání práce a při pracovním uplatnění.

Podstatné také je, jaký význam ženy v emigraci a v rámci procesu integrace přikládají placenému zaměstnání, jaký vztah mají k práci, a zda dochází k proměnám v jejich postojích pod vlivem (nejen) zkušeností migrace a k proměnám genderových rolí v jejich rodinách a vztazích v souvislosti s pracovním uplatněním žen a mužů a vstupem žen na pracovní trh.

¹⁰ Výzkum EKS Na rovinu (2007).

¹¹ *Zdravotní stav a péče o zdraví občanů bývalého SSSR, pobývajících dlouhodobě v ČR a občanů ČR*. 2004. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.

¹² *Průvodce systémem zdravotní péče České republiky. Informační příručka pro cizince*. 2004. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.

Účast na trhu práce a ekonomická soběstačnost, jak vyplývá například z kvalitativního šetření Na rovinu (2007), je pro mnohé ženy velmi důležitá. Zdůrazňují význam placené a legální práce a považují ji za podstatnou součást úspěšné integrace cizinců/nek do majoritní společnosti. Práce pro ženy představuje nejen prostředek k obživě, ale také prostředek k ekonomické nezávislosti a umožňuje jejich samostatnost. Mít vlastní příjem ženy zdůrazňují také v souvislosti s odmítáním závislosti na pomoci a podpoře ze strany státu. Tento aspekt se projevuje zejména ve skupině azylantek, které zažily období nejistoty a

pasivního čekání v období žádání o azyl (období s omezenými příležitostmi k ekonomické aktivitě, ob

dobí závislosti na podpoře se strany státu) a získání azylu pro ně představovalo začátek nového „normálního“ života, jehož je práce důležitou součástí.

„...já tu práci považuju za nejlepší způsob začlenění do společnosti zaprvé a zadruhé peníze jako potvrzení své samostatnosti, své schopnosti jako ženy, své schopnosti stát na nohou, je to mnoho těch významů, ta práce má mnoho významů pro nás běžence, pro jakéhokoliv člověka a pro nás pro běžence obzvláštní.“

Azylantka z Čečenska (Na rovinu 2007)

Oblast ekonomické integrace a zaměstnání patří mezi oblasti, ve které se migranti/ky nachází v nerovném postavení. Subjektivní vnímání své pozice ve společnosti jako nerovné ve srovnání s členy/kami majoritní společnosti vyjadřují migranti/ky v řadě realizovaných výzkumných šetření zaměřených na tuto cílovou skupinu. Migranti/ky (ženy i muži) se musí vyrovnávat nejen s problémem ekonomické nerovnosti a s problémem nerovné distribuce hmotných a nehmotných statků (přístup ke zdrojům, službám, oprávnění apod.), ale zároveň s (z)neuznáním, neúctou, ponižováním a stereotypním vnímáním cizinců/nek, což z nich činí jedince s druhořadným statutem (Klvačová 2007: 59-60).

Tyto zkušenosti popisují zejména migranti/ky z třetích zemí původu, lidé pocházející z východních zemí¹³. Popsané postavení migrantů/tek na trhu práce a ve společnosti obecně vypovídá o skutečnosti, že v ČR se vytvořily určité kategorie migrantů, které je kvalifikují na určité pozice na trhu práce a vymanění se z této pozice („imigrant z Východu“) nemusí být jednoduché (Grygar, Čaněk, Černík 2006: 17). Ukazuje se, že ani dlouholetý pobyt v ČR a změna právního postavení nemusí vést ke zlepšení pozice na trhu práce a pracovní mobilitě (například získání povolení k trvalému pobytu, které přináší právní postavení na trhu práce téměř totožné s občany ČR).

Na postavení migranta/ky na českém trhu práce a jeho/její pracovní mobilitu má dále vliv také motivace a realizace migrace s následnou administrací pobytu, sociální a kulturní kapitál imigranta/ky, znalost českého jazyka a příbuzenské závazky, rodičovství a gender (Grygar, Čaněk, Černík 2006).

Kategorie genderu se mj. projevuje při segmentaci trhu práce. Přetrvává tradiční genderová dělba práce, v určitých sektorech a pracovních pozicích převládají ženy, v jiných muži

¹³ Výzkumy veřejného mínění poukazují na spíše negativní vnímání Ukrajinců, Vietnamců a Rusů v ČR (Grygar, Čaněk, Černík 2006: 17).

(příčemž feminizované obory jsou většinou výrazně hůře placené). Ještě více se situace problematizuje v případě migrantů/tek, kteří naplňují poptávku současných ekonomik po nekvalifikované a levné práci, která se ve velké míře odehrává v rámci šedé ekonomiky, na sekundárním nebo nelegálním trhu práce, mimo kontrolu státu, bez jakéhokoli sociálního zabezpečí, zdravotního pojištění, ochrany proti diskriminaci a porušování lidských práv. „Genderové nerovnosti jsou tak dále posilovány třídními, etnickými, národnostními a rasovými nerovnostmi a útlak žen je reprodukován prostřednictvím genderové a rasové dělby práce“ (Uhde, Víznerová 2006).

Mezi tyto nekvalifikované a finančně nízce ohodnocené práce žen migrantek patří i nájemní pečovatelská práce a placená práce v domácnostech. Tento globální fenomén najímání žen migrantek jako pečovatelek (pečujících o děti, staré nebo nemocné osoby), které nahrazují

nedostatečnou veřejnou péčí, nebo pomocnic v domácnosti je možné vysledovat i v ČR. Placená péče představuje jednu z forem nejistého, málo placeného a flexibilního zaměstnání často bez základního sociálního zabezpečení a zdravotního pojištění. Z důvodů nižších finančních nákladů „zaměstnavatelů“ i komplikovaného získání pracovního povolení se tato práce často odehrává na nelegálním pracovním trhu (Uhde 2008).

Genderové nerovnosti a diskriminace z důvodu pohlaví se projevuje ve vstupu na trh práce (například diskriminační inzeráty nebo přijímací pohovory) a v zaměstnání v oblasti odměňování nebo diskriminace při výkonu rodičovských povinností. Mezi muži migranty a ženami migrantkami existují výrazné příjmové nerovnosti. Výzkum, jehož cílovou skupinou byli ekonomičtí migranti/ky z Číny, Vietnamu, Ruska a Ukrajiny (tj. nejpočetnější skupiny cizinců/nek z třetích zemí na území ČR) zjistil, že ženy na pozici zaměstnankyň vydělávají o 3500 korun méně než muži. Rozdíl příjmů mezi pohlavími existuje i na některých obdobných pracovních pozicích (Analýza přístupu 2007: 46).

Fyzicky těžká práce, podmínky a pracovní doba v nekvalifikovaném zaměstnání mají negativní dopady na zdravotní stav žen. Důsledkem je, že ženy se stávají „nezaměstnatelnými“. Vzhledem k znevýhodněnému postavení cizinců/nek na českém pracovním trhu a existujícím bariérám nemají často možnost uplatnit se v jiných pozicích. Nabízená volná pracovní místa v manuálních profesích, v nepříznivých a náročných pracovních a časových podmínkách (například práce na směny) musejí odmítat a zůstávají dlouhodobě nezaměstnané.

Specifická situace týkající se pracovních příležitostí je ve skupině žadatelů/lek o mezinárodní ochranu (azyl). Legislativa nastavuje podmínky pro jejich ekonomickou aktivitu – žadatelé/ky první rok od podání žádosti o udělení mezinárodní ochrany nemohou pracovat. Tato skutečnost má řadu negativních důsledků (a její dopady se projevují i v budoucím životě žadatelů/lek v hostitelské zemi - v případě udělení azylu): nelegální zaměstnávání, které má často podobu vykořisťování a zneužívání žadatelů/ek, ztráta pracovních návyků, nemožnost získat pracovní praxi na českém trhu práce, omezená komunikace a kontakt s českou majoritou, nízká motivace vzdělávat se v českém jazyce, tíživá ekonomická a sociální situace žen a jejich rodin.

Výsledky sociologického průzkumu v rámci projektu „Proč mají zůstat stranou? -Komplexní využití potenciálu žadatelů o azyl“ (realizovaného v letech 2005 až 2006, 184 respondentů/tek v řízení o mezinárodní ochranu déle než 1 rok) poukazují na problematické

podmínky pro pracovní uplatnění žadatelů/lek o azyl (výsledky nejsou kategorizovány podle pohlaví): 46 % respondentů/tek se necítí dobře informováno o legislativě, 89 % hledalo práci před koncem roční omezující lhůty, 76 % našlo práci před koncem roční omezující lhůty, 62 % by přistoupilo na nelegální zaměstnání, 83 % respondentů uvedlo, že má zkušenost s ilegální prací (Prezentace AEC).

Žadatelé/ky často pracují nelegálně za velmi nevýhodných pracovních podmínek (například dlouhá pracovní doba, nízké finanční ohodnocení). Zaměstnávání prostřednictvím agentur

(tzv. klientů) vede k zneužívání migrantů a migrantek jako levné pracovní síly nebo k vykořisťování.

„...když jsme byli ještě jako žadatelé, v tu dobu nešlo, jako byli žadatelé azylu... stejně dělali jsme načerno, na začátku jsem dělala osmnáctky, já jsem nevěděla vůbec, co to je, a když děláš osmnáctky a děláš normálně, jo tu ubytovnu máš někde pět minut chodby od fabriky,

přijdeš, spadneš do postele, a pak zase od rána. Jazyk neznáš, nic neznáš, 20 dní jsme odpracovali, nedostali žádnou korunu.“

Azylantka z Arménie (Na rovinu 2007)

8. Neregulární migrace a nelegální práce

Problém nelegální, neboli neregulární migrace je v České republice řešen relativně krátkou dobu. Před rokem 1989 byly hranice státu neprodyšně uzavřené jakýmkoliv nežádoucím tokům migrace, ať ven či dovnitř území. V oblasti neregulární migrace rozeznáváme dvě skupiny osob. Lidé buď překračují hranice bez potřebných dokladů a na území České republiky tak již nelegálně vstupují, nebo migrant/ka na území republiky vstupuje legálně, ale v průběhu svého pobytu zde o potřebné doklady přichází a jeho/její pobyt se stává neregulární.

„Ztráta platnosti dokumentů a s ní související přesun přistěhovalce do kategorie ilegální imigrant se děje na základě dobrovolného strategického rozhodnutí nebo mimovolně. V prvním případě imigrant záměrně neobnoví platnost svých dokumentů, k čemuž může být veden řadou důvodů (například někteří imigranti nechtějí investovat čas a peníze do nejistého administrativního procesu, jiní počítají s brzkým návratem). Ve druhém případě je deregularizace pobytu imigranta nezáměrná. Stává se, že neznalost zákonů uvede cizince do situace, kdy není schopen své dokumenty řádně obnovit, v horším případě se stane obětí důvěry v poskytovatele práce, který mu přislíbil řádné zajištění dokumentů, ale slib nedodržel. Motivem může být například snaha o posílení vazeb závislosti přistěhovalce na zaměstnavatele nebo na prostředníka práce“ (Hofírek, Nekorjak 2008:10).

Podle výzkumu, který mezi neregulárními migranty provedli poskytovatelé poradenských služeb, je ve skupině neregulárních migrantů významná skupina neúspěšných žadatelů o azyl.¹⁴

Dopad neregulárního pobytu na soukromý život migrantů/migrantek

Neregulární pobyt má vliv na řadu rodinných situací, které ovlivňují život v soukromé sféře. Jde například o nemožnost uzavírání manželství, z čehož plynou pro rodinu možné komplikace při řešení různých životních situací. Dalším významným problémem je pak určování otcovství.

V souvislosti s genderovou problematikou je nutné poukázat zejména na fakt, že ženy cizinky, které pobývají na území České republiky nelegálně, se ocitají ve svízelné situaci,

pokud se rozhodou mít či nemít dítě. Ani jedna z variant není pro těhotnou ženu nijak optimistická. Tuto skutečnost komentuje v textu „Když se dítě nehodí“ M. Jelínková: „Ve chvíli, kdy žena bez pobytového oprávnění zjistí, že je těhotná, nenabízí jí současný zdravotní systém reál

nou možnost porodu ani interrupce, a to ani v případě, kdy je žena schopná za všechny úkony zaplatit tržní ceny.“ (Jelínková 2008: 42). Ženě, která dítě chce porodit, nezbývá nic jiného než požádat o azyl, nebo родit doma s pomocí porodní asistentky, která nejen že pomůže s porodem, ale vyřídí i potřebné dokumenty pro narozené dítě. Jak ale autorka sama uvádí, není informace o této možnosti mezi cizinkami příliš rozšířená, proto je v praxi málo využívána. Pokud přijde těhotná žena porodit do nemocnice, existuje reálná možnost, že jí nemocnice nahlásí cizinecké policii, ačkoliv jim zákon takovou povinnost neukládá. V České republice dosud platí zákon, který nedovoluje provést interrupci ženě, která se na území zdržuje přechodně. Pro ženy, které tu žijí nelegálně, je tedy šance na legální provedení interrupce nulová. Uchylují se tak k variantě, kdy je zákrok proveden neodborně, a žena tak vážně ohrožuje své zdraví. Za současné situace je pro ženu žijící v ČR bez potřebných dokladů těhotenství, ať již chtěné či nechtěné, velmi komplikovanou situací, která v mnohých případech vede k tajným porodům doma s nejistým osudem novorozenců, kteří v nejlepším případě začínají svůj život bez totožnosti.

Dalším významným problémem, který zasahuje do rodinného života rodin s neregulárním pobytem je školní docházka dětí. Ačkoliv je od 1. ledna 2008 v platnosti zákon, který nově uvádí, že přístup k základnímu vzdělání mají bez překážek i cizinci ze třetích zemí, čímž se sjednotila česká legislativa s mezinárodní Úmluvou o právech dítěte, která říká, že základní vzdělání má být dostupné pro všechny děti. V praxi je situace taková, že ředitelé/ky škol požadují po dětech cizinců, aby dokládaly oprávněnost pobytu, z čehož vyplývá, že s návštěvou školy se rodiny vystavují riziku odhalení a z něho plynoucích následků.

Pracovně-právní ochrana neregulárních migrantů/migrantek

Neoprávněný pobyt migrantů/ek v ČR s sebou často logicky nese i neoprávněné zaměstnávání osob. Neregulární zaměstnávání je jednou z cest, jak řešit legislativně omezený přístup na pracovní trh a také vlastní zaměstnatelnost, protože struktura příležitostí migranty směřuje na sekundární trh práce a do sféry šedé ekonomiky. „Motivace neregulárně

¹⁴ Výzkum v rámci projektu „Regularizace jako jeden z prostředků boje proti nelegální migraci.“ Výzkumu se zúčastnilo 207 respondentů (většina mužů) (Jelínková 2008).

zaměstnávat imigranty má několik zdrojů. Neregulérní zaměstnávání snižuje náklady podnikatelů na pracovní sílu tím, že jim šetří prostředky na daňové odvody sociálního a zdravotního pojištění. Navíc zaměstnavatel není díky neexistenci pracovní smlouvy nucen dodržovat předpisy vyplývající ze zákoníku práce“ (Hofírek, Nekorjak 2008:12). Pro zaměstnance/kyně ovšem tato situace znamená, že pracují často ve velmi tristních pracovních podmínkách, bez smluvního ošetření a bez zdravotního a sociálního pojištění.

Rizikům spojených s odhalením se lze vyhnout na základě outsourcingu¹⁵ a přenesením zodpovědnosti za neregulérní práci na firmy migrantů. V realitě stále zůstává evidentní fakt, že za nelegální zaměstnávání jsou perzekuováni především sami cizinci, zaměstnavatelé pouze v menší míře. Možná i proto je „práce na černo“ u zaměstnavatelů stále tak oblíbená, neboť postihy, které z případného odhalení plynou, zdaleka nepokrývají ušetřené náklady na

mzdy, zdravotní a sociální pojištění. „Neregulérní pracovní migrace vyjadřuje nesoulad mezi v podstatě neomezenou zásobou pracovní síly imigrantů, trvalým zájmem zaměstnavatelů o (neregulérní) pracovní sílu imigrantů a omezeními, která uplatňují přijímací země vůči určitým skupinám přistěhovalců. Integrační politika Česka je v tomto směru teprve na začátku a nástroje začlenění imigrantů z ekonomicky méně vyspělých třetích zemí bez trvalého pobytu

nejsou dostatečné, pokud tedy ovšem za žádoucí stav integrační politiky ČR nepovažujeme začlenění cizinců v šedé ekonomice“ (Hofírek, Nekorjak 2008:12).

9. Ženy migrantky a obchodování s lidmi

Obchodování s lidmi je možné zjednodušeně chápat jako přemísťování lidí pomocí nátlaku za účelem vykořisťování (Burčíková 2006). K vykořisťování, které je důsledkem obchodování s lidmi, může docházet v podstatě při jakémkoli druhu práce. V České republice jsou známé případy obchodování jak do oblasti sexbyznysu, tak např. do stavebnictví, lesnictví, sektoru služeb, v potravinářském průmyslu či v drobné výrobě. Přesnou definici obchodování s lidmi platnou pro Českou republiku nalezneme v trestním zákoně v oddílu trestné činy proti svobodě v ustanovení § 232a.

Obchodování s lidmi je často zmiňováno spolu s koncepty genderově podmíněného násilí, feminizace chudoby a migrace nebo strukturálního násilí na ženách (Pearson 2000). Přestože se počet identifikovaných obchodovaných osob - mužů v České republice zvyšuje, ženy stále tvoří významně větší skupinu známých obětí této trestné činnosti. Nejčastěji jsou identifikovány jako obchodované osoby ženy, které byly nuceny k prostituci (Národní strategie boje proti obchodování s lidmi 2008).

Česká republika je jak zemí původu obchodovaných osob, tak zemí tranzitní i cílovou. Organizace La Strada Česká republika, o.p.s. která působí v oblasti prevence obchodování s lidmi více než deset let, uvádí, že od roku 2001 mezi klientelou převažují migrantky s cizí

¹⁵ Outsourcing je proces, při kterém společnost deleguje vedlejší činnosti a práci ze své interní struktury na externí firmu (<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Subkontraktor&action=edit&redlink=1>). Ve své podstatě však jde o praktikování nelegálního způsobu zaměstnávání, tzv. „švarcsystém“.

státní příslušností. Ve spisech organizace lze první doložený případ ženy, která byla do České republiky obchodována ze zahraničí, nalézt již v roce 1997.

Jednou z možných cest, jak nahlédnout do života alespoň části obchodovaných osob je praxe nevládní organizace, která s těmito lidmi při řešení jejich problémů spolupracuje. Organizace La Strada Česká republika se s ženami migrantkami setkává zejména v oblasti preventivních aktivit a poskytování sociálních služeb.

Migranti a migrantky pocházející z tzv. třetích zemí jsou vzhledem k mnoha bariérám v oblasti pracovní migrace, neznalosti jazyka a právního systému České republiky, nejistého pobytového statutu a dalším okolnostem jednou z významných skupin zranitelných právě v oblasti obchodování s lidmi. Do zranitelného postavení a situace vykořisťování se však dostávají i lidé z ekonomicky slabších zemí Evropské unie (srov. Manuál k sociální inkluzi 2008: 14 a násl.). Zranitelnost žen, které pracují v prostředí sexbyznysu, také zvyšuje fakt, že proti tomuto způsobu získávání obživy existují mnohé předsudky a neexistuje pracovní právní ochrana (srov. Sexworkers in Europe Manifesto 2005). Nástrojem donucení může být

také hrozba vyzrazení toho, čím se žena v České republice živila v domovské zemi. V některých státech je totiž skutečnost, že žena pracovala v prostituci, důvodem k trestu.

Obchodované a vykořisťované ženy migrantky, které využily pobytové služby organizace La Strada v posledních pěti letech, pocházely nejčastěji z Ukrajiny. Mezi klientkami organizace byly také ženy z Bulharska, Kyrgyzstánu, Ruska, Mongolska, Slovenska, Vietnamu, Litvy, Brazílie či Turkmenistánu nebo Číny. Jednalo se zejména o ženy, které byly obchodované za účelem poskytování sexuálních služeb.

Potíže a problémy, se kterými se tyto ženy obracejí na sociální pracovnice organizace, lze rozdělit do třech skupin. Jak by se mohlo na první pohled zdát, nejedná se pouze o problémy spojené s řešením následků obchodování s lidmi. Ty tvoří pouze jednu část řešených obtíží. Druhá skupina problémů se pak vztahuje k tomu, že obchodované ženy jsou na území státu cizinkami. Třetí skupinu tvoří problémy a obtíže, se kterými se může ve svém životě setkat kdokoli.

Následky obchodování s lidmi většinou zasahují všechny sféry života člověka. Drtivá většina obchodovaných osob se na území ČR nachází v situaci bez přístřeší a bez možnosti obrátit se o pomoc k někomu blízkému. Většina nemá žádné finanční prostředky, v některých případech po útěku či záchráněni disponují pouze oblečením, které mají na sobě. Klientky organizace La Strada proto často využívají možnosti utajeného azylového ubytování, nabídku finančních příspěvků na stravu či základního ošacení.

Následky obchodování s lidmi se také promítají do oblasti zdravotního stavu osob. Většina klientek zejména z počátku spolupráce potřebuje lékařské ošetření. Jedná se jak o léčbu zranění způsobených v prostředí obchodování s lidmi, tak i o další zdravotní problémy, které mohou souviset s prožitými zkušenostmi, např. kožní problémy, bolesti zad či hlavy apod. Ženy, které byly nucené k prostituci, také často žádají vyšetření na pohlavně přenosné choroby. Mezinárodní výzkum ukázal, že více než polovina obchodovaných žen trpí symptomy posttraumatické stresové poruchy. Analogicky také mnohé klientky La Strady hovoří o nespavosti, nechutenství, nočních můrách i okamžicích, kdy se jim prožité traumatické zážitky vracejí do vzpomínek. Zejména v začátcích spolupráce jsou také časté

pocity strachu při pohybu na veřejnosti nebo při pobytu v bytě. Ordinaci psychoterapeutky či v některých případech doporučenou psychiatrickou ambulanci však mnohé odmítají navštívit. Jak některé z klientek později sdělily, tyto profese mají v domovských státech velmi špatnou pověst a jsou zatížené (podobně jako v ČR) mnoha předsudky.

Ty klientky, které se rozhodnou, že budou spolupracovat s orgány činnými v trestním řízení, využívají asistenci sociální pracovnice či advokátky při kontaktu s policií a soudy. Trestní řízení proti pachatelům a pachatelkám často trvá i několik let. Spolupráce s policií je podmínkou pro to, aby bylo možné požádat o legalizaci pobytu v případě, pokud se tyto ženy nacházejí na českém území bez platných dokumentů (obchodování s lidmi může být jak důsledkem, tak i příčinou neregulérního statutu) (srov. Burčíková, Kutálková 2008). Stává se také, že se některé ženy chtějí co nejrychleji vrátit do domovské země. Spolupráce pak směřuje k podání žádosti o dobrovolný návrat a případně zajištění asistence nevládní organizace v zemi původu (pokud je taková k dispozici).

Vzhledem k podstatě obchodování s lidmi nabízí každá sociální pracovnice klientkám i sestavení bezpečnostních plánů a opatření, která mohou snížit rizika, že dojde k jejich ohrožení. Strach o vlastní bezpečnost a v neposlední řadě i o bezpečí rodiny však téměř není možné eliminovat, podobně jako skutečné ohrožení.

Obchodované ženy migrantky musí v mnoha případech překonat také *bariéry, které jsou spojeny s tím, že jsou cizinkami*. Pokud se rozhodnou zůstat v České republice, musejí se naučit alespoň základy českého jazyka a orientovat se v právním systému, aby se mohly uplatnit na trhu práce. Mnohé z nich musí přijmout méně kvalifikované zaměstnání, než měly v domovské zemi, a opakovaně narážejí na diskriminaci nejen na trhu práce. Často také hovoří o stesku po domově, absenci sociálních vazeb, omezené možnosti žít soukromý život či slavit svátky tak, jak byly v domovské zemi zvyklé.

Klientky organizace La Strada však spolu se sociálními pracovníci řeší také problémy, které *mohou trápit mnohé z nás*. Jedná se o problémy v partnerských vztazích, rozvody, kontakty s dětmi či rodinou, nedostatek finančních prostředků či zajištění vlastního bydlení.

Obchodování s lidmi je trestnou činností, v mnoha případech spojenou s organizovaným zločinem a přeshraniční kriminalitou. Je charakteristické vysokou latencí. Přesná čísla, statistiky i věrný obraz toho, kde a za jakých podmínek k obchodování s lidmi dochází, proto nejsou k dispozici.

Nelze tedy tvrdit, že informace, které má k dispozici organizace La Strada reprezentují situaci všech žen obchodovaných do České republiky. Lze však s jistotou poukazovat na to, že prožité obchodování ovlivňuje další život člověka, který touto zkušeností prošel.

Obchodované osoby (ženy, děti i muži) by měly mít nárok na ochranu a pomoc státu i na odškodnění následků ze strany pachatelů a pachatelek. Zároveň je nutné, aby měly prostor pro vlastní rozhodnutí, jakou cestou se bude jejich další život ubírat. Ženy, ať již byly vykořisťované v prostředí sexbyznysu či obchodované a/nebo vykořisťované v jiném sektoru práce nebo služeb, čelí mnohým znevýhodněním souvisejícím s genderovými nerovnostmi.

Zodpovědností státu, která vyplývá z mezinárodních závazků, je realizovat taková opatření, která pomohou obchodování s lidmi předcházet. Stát by měl také prohlubovat a koncipovat takové strategie, které umožní přístup k právu všem obchodovaným osobám. Koncipování i

implementace strategií prevence a boje proti obchodování s lidmi by měly vždy reflektovat genderovanost realit.

10. Závěr

Ženy představují významnou a početnou skupinu mezi lidmi, kteří z různých důvodů přichází z jiných zemí do České republiky. Nachází se však stále v „neviditelné“ pozici. V posledních letech se začalo i v českém prostředí uvažovat o genderových aspektech migrace a integrace (ve výzkumu, v integrační a migrační politice a legislativě a v aktivitách podporujících integraci cizinců/nek). Stále však je tato problematika vnímána jako marginální.

Skutečnost, kdy není dostatečně zohledňován vliv genderové příslušnosti na zkušenosti a postavení migrantů/tek, se pochopitelně dotýká i mužů migrantů. V důsledku nemohou být politiky a aktivity zaměřené na migraci a integraci cizinců/nek v ČR úspěšné. Převažuje pohled, který sleduje imigranty přicházející a žijící v ČR jako víceméně homogenní skupinu, bez ohledu na individuální či skupinové charakteristiky, které vyplývají nejen z genderové

příslušnosti, ale dále i z etnicity, národnosti, náboženské příslušnosti, věku či sociálního a ekonomického statusu migranta/ky.

Naším záměrem je prostřednictvím této přehledové publikace především upozornit na zásadní problémy a témata, která se objeví, pokud budeme sledovat život migrantů a migrantek a jejich úsilí o začlenění do české společnosti z pohledu žen a z genderové perspektivy. Publikace je zejména uvedením do problematiky, kterou jistě nezobrazuje v celé její šíři. Cílem je přispět k většímu porozumění situaci žen migrantek a ukázat na vybrané oblasti, které by měly být předmětem dalšího zájmu všech, kteří se podílí na výzkumu, tvorbě legislativy a koncepcí politiky státu a jejich aplikaci v praxi. Publikace je však určena i nejširší, laické veřejnosti, lidem, kterých se soužití s migranty a migrantkami dotýká stejně významně, v jejich každodenním běžném životě.

Použitá literatura a další doporučené zdroje

Aktualizovaná Koncepce integrace cizinců. 2006. Přijata usnesením vlády č. 126 ze dne 8. února 2006 ke Koncepci integraci cizinců v roce 2005.

Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR. 2007. Výzkumná zpráva. 2007. Praha: MPSV.

Boyd, M., Grieco, E. 2003. „Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory.“ Dostupné na: www.migraceonline.cz/temata/gender/.

Burčíková, P. 2006. *Obchod s lidmi a nucená či vykořisťující práce.* Praha: La Strada ČR.

Burčíková, P., Kutálková, P. 2008. „Neregulární status migrantů a migrantek ve vztahu k obchodování s lidmi.“ In *Neregulární pobyt cizinců v ČR: problémy a jejich řešení*. Praha: Člověk v tísní, MKC, OPU, PPU.

Burdová Hradečná, P., Rozumková, P. 2007. „Děti školou nepovinné.“ Praha: MKC. Dostupné na: www.migraceonline.cz.

Burdová Hradečná, P., Rozumková, P. 2008. „Výsledky výzkumu mezi neregulárními migranty.“ In *Neregulární pobyt cizinců v ČR: problémy a jejich řešení*. Praha: Člověk v tísní, MKC Praha, OPU, Poradna pro uprchlíky.

Grygar, J., Čaněk, M., Černík, J. 2006. *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí*. Praha: MKC.

Handbook on Integration for policy-makers and practitioners. 2004. Directorate-General Justice, Freedom and Security, European Commission, November 2004, http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/immigration/integration/doc/handbook_en.pdf.

Hidden Slaves, Forced Labour in the United States. 2004. Berkeley: Free the Slaves, Washington D.C., Human Rights Center University of California.

Hofírek, O., Nekorjak, M. 2008. „Neregulární práce imigrantů v České republice.“ Praha: MKC. Dostupné na: www.migraceonline.cz.

Janků, K. 2006. „Moderní migrace. Stěhování se zvláštním významem.“ In *Život v pohybu*. Sociální studia 1/2006. Brno: FSS MU.

Jelínková, M. 2007. „Přístup (ne)legálních migrantů ke zdravotní péči.“ Praha: MKC. Dostupné na: www.migraceonline.cz.

Jelínková, M. 2008. „Když se dítě nehodí.“ In *Neregulární pobyt cizinců v ČR: problémy a jejich řešení*. Praha: Člověk v tísní, MKC Praha, OPU, Poradna pro uprchlíky.

Jolly, S., Reeves, H. 2005. *Gender and Migration*. Overview Report. Bridge. Institute of Development Studies.

Kelly, L. 2002. *Journeys of Jeopardy: A Commentary on Current research on Trafficking of Women and Children for Sexual Exploitation Within Europe*. IOM.

Klvačová, P. 2007. „‘Když sem jdeš, tak to musíš vydržet’. Vyrovnávání se nerovností ve výpovědích cizinek žijících v České republice.“ In Šanderová, J. (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: ISS UK FSV.

Krchová, A., Víznerová, H. 2008. *Diskriminace azylantů a azylantek v ČR z genderové perspektivy*. Praha: Evropská kontaktní skupina v České republice.

Kutálková, P. 2007. „Identifikace obchodovaných osob jako součást sociální práce s marginalizovanými skupinami/ osobami žádajícími o mezinárodní ochranu.“ In *Metodika individuální práce s klientem*. Praha: Konsorcium nevládních organizací pracujících s uprchlíky v ČR.

La Strada Express - Identification of Trafficked Persons. Issue No 2, March 2006. La Strada Moldova.

Manuál k sociální inkluzi obchodovaných a vykořisťovaných osob. 2008. Praha: La Strada ČR.

Murphy, R. F. 2001. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.

Na rovinu. 2007. Kvalitativní výzkum realizovaný EKS v projektu „Na rovinu“ (hloubkové rozhovory vedené s 17 ženami migrantkami v období od června do září 2007). Projekt finančně podpořilo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Národní strategie boje proti obchodování s lidmi (pro období let 2008 -2001). 2008. Praha: MV ČR.

Pearson, E. 2000. *Human Rights and Trafficking in Persons: A Handbook*. Bangkok: GAATW.

Prezentace AEC „Žadatelé o mezinárodní ochranu na trhu práce. Analýza AEC TT v rámci projektu Konzorcia pracujících s migranty „Proč mají zůstat stranou?-Komplexní využití potenciálu žadatelů o azyl“. Dostupné na: www.konzorcium.cz/cz/aktuality.php.

Protocol for identification and Assistance to Trafficked Persons and Training Kit. 2005. London: Anti-Slavery.

Průvodce systémem zdravotní péče České republiky. Informační příručka pro cizince. 2004. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.

Sexworkers in Europe Manifesto. 2005. Dostupné na: www.sexworkeurope.org/site/images/PDFs/manbrussels2005.pdf.

Tollarová, B. 2006. „Praktické potíže cizinců.“ In *Nerovnosti kolem nás. Analýza utváření sociálních nerovností v každodenním životě*. Praha.

Uhde, Z. 2008. „Zneuznání péče a sociální nerovnosti“. Příspěvek přednesený na konferenci *Migrace a integrace v šesti pohledech* pořádané Evropskou kontaktní skupinou v České republice; Praha, 29.—30. května 2008.

Uhde, Z., Víznerová, H. 2006. „Nadnárodní souvislosti práce žen v České republice.“ *SOCIOWEB*, č. 12/2006. Dostupné na: www.socioweb.cz.

Uherek, Z. (ed.). 2005. *Integrace azylantů a efektivita státního integračního programu*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Uherek, Z. 2003. „Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců. Závěry terénních výzkumů.“ In *Integrace cizinců na území České republiky*. Praha: Akademie věd České republiky.

Uherek, Z., Skřivánková, K., Weinerová, R. 2002. *Žadatelky o azyl a obchod s lidmi*. Praha: UNHCR.

Víznerová, H. 2008. „Rodičovství a práce v životě migrujících žen.“ In Dudová, R. (ed.). *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: SOÚ AV ČR.

Vodáčková, D. a kol. 2002. *Krizová intervence*. Praha: Portál.

www.antislavery.org

www.cizinci.cz

www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-001.

www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/tabulky/ciz_pocet_cizincu-006.

www.diskriminace.cz/dp-nelegalni_pobyt/legislativa.phtml.

www.domavcr.cz

www.feminismus.cz

www.gaatw.org

www.lastradainternational.org

www.migraceonline.cz

www.mvcr.cz

www.mvcr.cz/clanek/integrace.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d.

www.rovneprilezitosti.cz

www.strada.cz

www.unhcr.cz

Zákon č. 325/1999 Sb., o azylu.

Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky.

Zdravotní stav a péče o zdraví občanů bývalého SSSR, pobývajících dlouhodobě v ČR a občanů ČR. 2004. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.

Zimmermann, C. et al. 2006. *Stolen Smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe.* London: The London School of Hygiene & Tropical Medicine.